

Libris.RO
Editor: Vasile Burlui
Redactor: Iulian Popescu
Tehnoredactare: Alexandra Uzier
Corectura: Paul Gorban
Design copertă: Ionuț Broșțianu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PRUS, ELENA

Nobelul pentru literatură ca patrimoniu geocultural / Elena

Prus. - Iași: Cartea Românească Educațional, 2019

vol.

ISBN 978-606-8982-76-2

821.135.1

Grupul Editorial Cartea Românească Educațional
Copyright © Editura Cartea Românească Educațional, Iași - 2019
Adresa: Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 2, Iași – 700124
www.ecredu.ro

Elena Prus

**NOBELUL PENTRU LITERATURĂ
CA PATRIMONIU GEOCULTURAL**

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

Cuprins

Nobelul literar: un spațiu de libertate și o conștiință a culturii.....	7
Elias Canetti: bildungsromanul lingvoculturii europene	13
Gao Xingjian: opera proteiformă a unui artist-scriitor liber	33
Herta Müller: hermeneutica dictaturii	46
Patrick Modiano: istoria (meta)narativă a memoriei franceze	60
Svetlana Aleksievici: mitosfera unei utopii.....	76
Recomandarea scriitorului Paul Goma de către Uniunea Scriitorilor din Moldova la Premiul Nobel, <i>în loc de postfață</i>	118

NOBELUL LITERAR: UN SPAȚIU DE LIBERTATE ȘI O CONȘTIINȚĂ A CULTURII

Proiectul acestei cărți propune abordarea operei unor scriitori onorați cu Premiul Nobel în literatură și a interpretărilor legate de acordarea prestigioasei distincții.

Discuția despre istoria Premiului Nobel trebuie concepută ca o încercare de „interpretare a unui testament neclar”, cum remarca chiar Kjell Espmark, președinte al Comitetului Nobel (1988-2018), și de premieră a „celei mai de seamă opere într-o tendință idealistă” (din *Testamentul lui Alfred Nobel*).

Chiar dacă se aduc drept criterii de apreciere valoarea morală a operei, implicată în valoarea literară propriu-zisă, măsura în care activitatea scriitorului a contribuit la cultivarea drepturilor fundamentale ale societății sau aducerea omenirii a „celui mai mare folos”, deseori au apărut și controverse care țin de atribuirea celui mai râvnit premiu internațional, pe motiv de eterogenitate și inconsecvență a criteriilor și caracterului neconcludent și vag al motivațiilor. Chiar dacă aceste argumente de acordare sunt considerate neconcludente, totuși criterii precum „înaltul idealism” (invocat de juriu încă la prima acordare a premiului lui Sully Prudhomme deja contestată), excelența artistică, valoarea literară, caracterul exponențial al operei au fost, în mare parte, respectate.

Acordarea Premiului Nobel a adus în avanscenă, chiar din primele decenii, atitudini polemice legate de personalitatea premianților: filozofi (Henri Bergson în 1927 și Bertrand Russel în 1950), politicieni (Winston Churchill în 1953) jurnaliști (Svetlana Aleksievici în 2015) sau textieri

(Bob Dylan în 2016). Iar neacordarea premiului în 2017 relevă chiar și un neașteptat caz de sexism părtinitor. Lista scriitorilor foarte cunoscuți, considerați candidați la premiu pe toate listele de pariuri, este deseori contrazisă, în ultima perioadă, prin nominalizări surprinzătoare.

Un concept incitant în acest sens a fost propus de Laurențiu Ulici, prin lansarea, în 1988, la „Cartea Românească” a unui volum polemic de rezonanță, *Nobel contra Nobel. Propuneri, prezentări și antologie*, care se construiește ca o antiteză a listei oficiale a premianților Nobel. Uneori comparațiile nu sunt în folosul laureaților, dat fiind faptul că nu au rezistat în timp. Prezentarea panoramică includea 100 de scriitori importanți ai secolului XX „absenți nemotivat” din selecția Academiei suedeze, aleși din 32 de literaturi (câte unul pentru fiecare an din 1901, pentru ultimii ani din listă figurând doar autori alternativi). În *Postfața* lucrării „prezențelor nedumiritoare” li se mai adaugă alte 100 de „absențe regretabile” și postulate: „În clipa când valoarea morală nu se afirmă înăuntrul valorii literare începe tot răul și se poate ajunge, notează L. Ulici, la criterii străine de axiologie din testamentul lui Alfred Nobel, precum etnicul, geograficul, politicul etc.” (p. 562)

Printre analizele care merită a fi luate în calcul este cea realizată de Kjell Espmark în baza datelor prezentate în ancheta internațională la care au participat 350 de „experts en belle-lettres”, în rezultatul căror s-a demonstrat că 2/3 din premii sunt privite ca reușite. El va mărturisi și schimbarea criteriilor pe parcurs, astfel „mai multe opere ignorate pe plan internațional și mai multe regiuni izolate au fost evidențiate și aduse în fața „cititorului de rând” (v. Espmark, Kjell, *Premiul pentru literatură. Un secol cu Nobel*, București, Ed. Institutului Cultural Român, 2003, p. 287), dar va nota că lista reușitelor este slăbită de hotărârea în anii '50-'70 de a se alege din literatura națiunilor neglijate mai înainte (*ibidem*, p. 258). Lucrarea de referință a lui Kjell Espmark prezintă o analiză interesantă cuprinzând profilul Nobel al diferitor decenii în care a fost acordat, dar și specificul arealurilor geoculturale.

Vom reveni expres la Reglementările de bază pentru Fundația Nobel, pe care Maiestatea sa Regele le-a stabilit încă în 1900, și care aduc mai multă lumină asupra conceptului de literatură: acesta cuprinde „nu doar lucrări de beletristică, ci și alte scrieri, care prin forma și modul lor de expunere posedă valoare literară” (paragraful 2, *apud* Espmark, *op. cit.*, p. 8). Disputele în jurul Premiului Nobel au invocat întotdeauna criteriile de selecție, ele merg dincolo de cele strict estetice, pentru a le include tot mai frecvent pe cele de ordin ideologic, axiologic, practica de după anul 2000 fiind relevantă în acest sens.

Sugestivă în acest sens pare judecata lui Knur Ahnlung despre intenția lui Alfred Nobel privind acordarea premiului literar care „oferea un mai mare spațiu de mișcare unor tendințe de rebeliune și de independență decât au înțeles interpretatorii lui”.

În acest context, vom nota importanța Premiului Nobel de a-i fi adus uneori în prim-plan pe cei pe care clasamentele naționale oficiale i-au ignorat ostentativ din anumite motive ideologice (cazul Herta Müller, Gao Xigjian sau Svetlana Aleksievici dintre cei analizați în prezentul volum), ceea ce a și dus la impunerea și acestui tip de criterii la acordarea premiului. În vederea susținerii acestui punct de vedere, vom mai presupune că criteriile pot evolua în timp, fiind vorba de schimbările dinamice din era globalizării, care ating toate sferile și interferează cu sfera culturală pe mai multe planuri.

Astfel, ne propunem să aducem la cunoștința cititorului de limbă română analize și interpretări ale operei unor scriitori valoroși premiați pe parcursul unui secol (deja renumiți sau care devin revelații, inclusiv din cauza că opera lor a fost puțin tradusă în limbi de largă circulație până la acordarea premiului). Chiar dacă, la prima vedere, fiecare premiu Nobel aduce un univers geocultural singular reflectat în opera scriitorului (Patrick Modiano reprezintă Franța, Gao Xinjian – China, Herta Müller – Banatul românesc, Svetlana Aleksievici – spațiul sovietic și postsovietic), lista selectată se

întemeiază pe diferență, autorii aleși vin să accentueze mai mult unitatea unui subiect comun care este identitatea multiplă a scriitorilor și fuziunea orizonturilor, ceea ce implică „deschidere, permeabilitate și transfer” (H.G. Gadamer), cu multitudinea de modalități de cunoaștere reciprocă, schimb intercultural și practici multiculturale. Aceste linii tematice se regăsesc în opera tuturor scriitorilor aduși în discuție. Volumul se deschide sugestiv cu textul despre formarea conștiinței europene a lui Elias Canetti, în care se intersectează ecourile culturilor naționale care i-au profilat parcursul și vocația multiculturală. Dialogul culturii chineze cu cea europeană caracterizează creația lui Gao Xingjian. Memoria originară a evreilor-victime, dar și colaboraționiști cu regimul fascist este un leitmotiv al tuturor romanelor lui Modiano, autorul regândind un subiect nu doar al memoriei naționale, dar și al memoriei europene conflictuale din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Herta Müller își împarte existența în etapa românească și cea germană, iar Svetlana Aleksievici reconstituie destinele oamenilor sovietici, amintirile cărora vin în contradicție cu aspirațiile lor iluzorii postsovietice.

Desemnarea premianților cu predilecție din secolul XXI demonstrează favorizarea de către Academia suedeză a operelor literare în legătură cu actualitatea; este o alegere tipică pentru comitetul Nobel, care dorește să-și conferă imaginea unui arbitru în situația geopolitică mondială, a consemnat Tiphaine Samoyault (interviu pentru *L'Express*). Aproape toți premiații au participat la luptele politice/mora-le ale timpului lor și au plătit, deseori, un preț exorbitant (v. *Tous les discours de réception des Prix Nobel de Littérature*. Présentés par Eglal Errara. Paris, Flammarion, 2013, p. 8), au dat dovadă de poziții morale și intelectuale responsabile. Tocmai din această serie fac parte Herta Müller, Svetlana Aleksievici, Gao Xingjian.

Astfel, sunt aduși în discuție scriitori importanți, „ilustrând noi orientări globale”, cum prevedea testamentul Nobel (Espmark, *op. cit.*, p. 8), cu subiecte reprezentative pentru opera lor, în special motive și aspecte mai puțin sau

deloc abordate anterior. Opera impunătoare a scriitorilor cărora breasla profesională le-a acordat un loc în posteritate au propus deseori demersuri intelectuale alternative și forme inovative. Astfel, Tomas Tranströmer s-a impus prin scriitura cinematografică neorealistă; Bob Dylan – prin textele profunde și originale, care au reîntors cântecului profunzimea conținutului; Svetlana Aleksievici – prin crearea unui nou curent de „literatură documentară”; Gao Xingjian – prin formula proteică a creației sale polivalente ș.a. Singularitatea operei lor stă în conjugarea imaginarului, structurii narative, formei artistice și a forței expresive în formule artistice originale.

Prin această carte, am dori să contribuim la valorificarea unor nume devenite canonice și opere determinante în peisajul literaturii contemporane, la cunoașterea unor scriitori exemplari pentru care literatura a devenit un spațiu de libertate și o conștiință a culturii. Fiecare articol reflectă o biografie succintă a scriitorului vizat, viziunea asupra lumii și concepția sa estetică, opera scriitorului în linii generale și analiza unei/unor lucrări capitale sau mai puțin cunoscute, editate înainte sau după acordarea premiului, aprecierile lor, dar și o bibliografie selectivă. Scriind după expunerea altor critici despre autorii respectivi, avem avantajul să ne putem referi nu doar la opera premiatului, dar și la felul în care opera sa a fost receptată, iar aprecierile și obiecțiile pot constitui un punct de pornire al unei alte lecturi la zi. Articolele cuprind fragmente și comentarii ale Argumentului Comitetului Nobel pentru fiecare scriitor în parte, ale Discursului laureatului (conținând reflecții și meditații unice asupra scriiturii) la conferirea premiului, interviuri cu scriitorii premiați, care sunt elocvente pentru înțelegerea importanței operei lor.

Despre acești scriitori s-a scris puțin în spațiul românesc, uneori și în cel internațional, ei fiind puțin cunoscuți înainte de atribuirea Nobelului. De aceea familiarizarea publicului autohton cu creația lor ar fi benefică și stimulativă.

Menționăm de asemenea că am participat, împreună cu alți critici, la elaborarea textului de nominalizare a scriitorului Paul Goma la acordarea premiului Nobel din partea Uniunii Scriitorilor din Moldova. Textul trimis Academiei Suedeze în 2013 este inclus în prezentul volum. Astfel, ne racordăm opiniei că avem în continuare scriitori români care pot și trebuie să aspire la această consacrare.

ELIAS CANETTI: BILDUNGSROMANUL LINGVOCULTURII EUROPENE

Elias Canetti, laureat al Premiului Nobel pentru literatură în 1981, este unul dintre cei mai importanți scriitori de limbă germană. Este calificat drept „cel mai neobișnuit scriitor care a primit premiul Nobel (...) faima lui a venit târziu și, fundamental, a rămas misterioasă” (Iovănel, p. 19). Motivația Juriului Nobel a fost acordarea premiului „pentru perspectiva cuprinzătoare, bogăția ideatică și forța artistică din scrierile sale”. Capodoperele care îl recomandă și despre care s-a scris cel mai mult este romanul *Orbirea* („Die Blendung”, 1936) și lucrarea *Masele și puterea* („Masse und Macht”, 1960).

Limba salvată. Istoria unei tinereți (1905-1921) este un roman și totodată primul volum al trilogiei autobiografice (*Facla în ureche, Jocul privirilor*) a memoriilor sale (urmată de *Istoria unei vieți*), care restituie timpul pierdut al amintirilor din copilărie, între 1905 și 1921. Trilogia se înscrie în tradiția germană a *Bildungsromanului* – romanul formării, romanul inițierii, abundant rescris începând cu secolul al XVIII-lea. Urmând modelul *Anilor de ucenicie ai lui Wilhelm Meister* de Goethe, spațiul german a impus tradiția romanescă a romanului inițierii (mai ales culturale), în special a artistului, pe când arealurile englez și francez au dezvoltat mai cu seamă romanele ale deziluziilor, purtătoare de interogații asupra funcționării universului social. Literatură accesibilă de format didactic, romanul formării a devenit important în programele școlare ca un gen cu potențial de pregătire a integrării tinerilor în societate. Printre operele importante care reiau această tematică ca structură narativă

sunt, la începutul secolului XX, cele ale lui Thomas Mann, James Joyce și Marcel Proust. Trecând peste multiple ilustrări ale genului, vom nota spre sfârșitul secolului al XX-lea un interes sporit pentru „descoperirea tineretului” și „inventarea tânărului” (Frevet și Haupt, pp. 204-205). De regulă, romanul de inițiere se fondează pe istoria unui individ, care va fi modelată și formată de viață și care va trage un învățământ din diferitele sale experiențe. Această inițiere la lume se operează pe etape și presupune o evoluție progresivă.

Primul roman al trilogiei, *Limba salvată*, povestește intrarea în viață a tânărului erou, rolul diferitor inițiatori (incluzând mentorii și părinții) în educația sa, incluzând relațiile pedagogice și alte evenimente și situații cu caracter educativ.

Povestirea acestei educații are loc pe fundalul traversării Europei centrale de la începutul secolului, veselă și fără griji, cu hotelurile sale luxoase, cu colegii cosmopoliți, mediile comerciale și artistice bogate și strălucitoare, înainte ca Occidentul să nu se cufunde în deflagrațiile Primului Război Mondial.

Primele impresii pe care le invocă autorul sunt cele ale anilor îndepărtați pe malul Dunării, când auzea seara poveștile cu zâne și vampiri, iar noaptea – plânsul lupilor înfometăți. Cu tandrețe, gravitate și umor, fidel primelor imagini romantice ale copilăriei, Canetti invocă în proza sa memorialistică, situată la proximitatea autoficțiunii, timpul fericit al inocenței, cu întâmplările, personajele și atmosfera de atunci.

La vârsta de șase ani, el părăsește Bulgaria natală pentru a se instala cu familia sa mai întâi în Anglia, apoi la Viena (unde, devenit interesat de filozofie și literatură, a început să scrie sub influența cercurilor literare ale primei republici) și ulterior la Zürich (unde face studii în științe naturale și obține doctoratul în filozofie).

Canetti scriitorul va alege limba germană. Există în această alegere o problemă esențială care își are originea în copilăria și adolescența sa, când era deja în căutarea limbii de

comunicare și de autoexprimare, a identității culturale și a singularității sale.

Cartea de memorialistică *Limba salvată* trimite, în primul rând, la limbile pe care Elias Canetti le învață, ca o consecință directă a mobilității culturale și geografice a familiei lui de evrei sefarzi (spanioli), dar și a contextului multicultural și pluricultural european de la începutul secolului XX. Heterolingvismul lui Canetti (limba parentală și alte limbi) include un repertoriu larg: ladino (iudeo-spaniola din tradiția familiei), bulgara (a locului nașterii, pe care o uită progresiv), engleza, franceza, germana (odată cu intrarea în diferite spații etnoculturale). Este de subliniat că fiecare din aceste limbi are povestea ei, care își are locul și importanța sa în formarea caracterului și mentalității tânărului Canetti, dar și rolul său structurant în roman. Pentru Canetti, scriitorul, definitiv este sentimentul apartenenței la cultura și literatura germană.

Rusciucul bulgar (astăzi Ruse), orașul în care Elias Canetti a văzut lumina zilei, a rămas pentru totdeauna punctul său de referință: „Tot ce-am trăit mai târziu se petrecuse deja odată la Rusciuc. Restul lumii se numea Europa...” (Canetti, *Limba salvată. Istoria unei tinereți (1905-1921)*, p. 31). Această fascinație persistentă și modelatoare ține de vocația multiculturală și multilingvă a urbei interbelice balcanice: „Așezat pe Dunărea inferioară, Rusciucul, unde am venit pe lume, era un oraș minunat pentru un copil și, dacă spun că se află în Bulgaria, dau o informație neîndestulătoare, pentru că acolo trăiau oameni de cele mai diverse origini – într-o zi puteai auzi șapte sau opt limbi. În afară de bulgari, care veneau adesea de la țară, existau încă mulți turci care aveau un cartier al lor, vecin cu cartierul nostru, al sefarzilor. Existau greci, albanezi, armeni, țigani. De pe malul celălalt al Dunării veneau români (...) Pe alocuri puteai întâlni și ruși. (...) Copil fiind, nu-mi dădeam seama de această varietate, dar îi simțeam neconținut efectul.” (*ibidem*, p. 30) Rolul acestor limbi era definitiv-riu la nivel individual și societal, prefigurând cosmopolitismul multilingual european: „Era